

բայ արարեալն Յերիս որոշմունս բաժանեալ... և լուսաբանի վրայ կայ տարբերութիւն օրինակաց, Գործն կիսատ եւ թողաւս:

* 2. Թղ. 42ա—57բ. «Թովհաննու որ մահաւոր Սարկազ կոչել, յաղապ քահանայութեան եւ քահանայից եւ զվտոյ նոցին: Կարգ իշխանութեան...»

* 3. Թղ. 58ա—70բ. «Երանելոյ Սիւսանոսի Վ. ի խոջ... ի տօնի սրբոց քառասնից... Զմեծ գլխութիւնն... շքու օրինակաց համեմատութեամբ:

4. Թղ. 71ա—88բ. «Ա. ին Գրիգորի ի սուրբ զատիկն... Այսօր յարեալ քրիստոս... երկու օրինակաց բաղաւորութեամբ:

ՅԻՇԱՍԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ և լի, բայց զուրկ են, կազմն եւն յայտնի եւ որ նախընթացին յետ նոյն եւ ընթերցանութեան Բարձրերի գրասենն է:

(Միջնալի Բալ Լեթմա)

ՄԱՅՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԵՐԿՈՒՆԻՐ ՀՐԵԱՐԵԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նշելու նոր եւրոպական գրութիւնք լոյս տեսան մեծ օրերս հայ մատենագրութեան վրայ Ա. Գարեթի գրչին, որ Գարեթի արեւելեան լեզուաց բաղձրագոյն ուսումնասիրան մէջ հայերէն լեզուի ուսումնոյն է: Առաջինն է շքեղ թղթի վրայ տպուած փորրիկ գրութիւն մը, որ յայտնաւոր Տաւադուր (Derenbourg) արեւելագիտին ութնամսեայ տարեգրաբնութիւն է, եւ որուն նուիրուած է զբոյսը: Գրութեանն ճակատեն կ'իմանանք նիւթը, որ է. «Մովսէս խորենացի եւ Նահապետաց ազգաբանութիւնը»: Ինչպէս այս վերնագիրը կը ցուցնէ, երկու զվտուար մասն է զբոյսը. առաջինը խորենացոյ Պատմութեան վրայ ընդ համարապէս կը ճառէ, եւ երկրորդը՝ նոյն հեղինակին գործածած Նահապետական ազգաբանութեան ցուցանիքը կը քննէ: Ազգային թերթերը տուին աղբէն այս գրոց առաջին մասերուն ամբողջ թարգմանութիւնը՝ հանդերձ ծանօթութեամբ, եւ ուղղութեամբ հեղինակին քանի մը կարծեաց՝ ու քաղաքացիները զրէնէ: Այս մասնական թարգմանութեան հետեւեալ ուղիք յօդուած մ'ալ իբրեւ քննադատութիւնն:

Այս սկիզ հեղինակին իւր գրչոյնն այն դիտարկութեամբ, որ խորենացի ամէն հայ պատմագիտներն աւելի գրաւած եւ թէ հայ եւ թէ եւրոպական դիտող ուշադրութիւնը: Սոյն երեւութիւն պատճառք, այսինքն՝ որ Հայոց քով գրեթէ բացարձակ ճոխութիւն ունեն խորենացոյ Պատմութիւնն ամբողջ գարեթով, շատ լաւ կը լուստորէ հեղինակը նշանակելով նոյն գրութեան լոյս տեսնելու ժամանակի պարագաները, եւ խորենացոյ դիտարկութեան:

Թիւնը՝ Պարթոյց ազգեցութեան դէմ առնել՝ դնելով իւրոյնց առջեւ ամբողջական պատմութիւն մը: Այս ընդհանուր դիտարկութիւնն եւս ինչ խորենացոյ քանի մ'աղբերակ ինչպէս, ի մասնաւոր Յուսեմայ գրեթէ կանխ գործածութիւնը, որմէ կ'անցի Մար-Աբասայ ինչպէս եւ Ափրիկանոսի ծանախակագրութեան՝ իբրեւ աղբերակ Պատմութեան խորենացոյ: Այս ամէն ծանախակ ինչպէս ինչպէս համեմատելու միայն շուշափուած են, ինչպէս կը խոստովանի նոյն իսկ հեղինակը:

Աւելի մանրամասն են երկրորդ եւ երրորդ մասերը: Հոս հեղինակը մանրամասնօրէն քննութեան առած է խորենացոյ Պատմութեան առաջին գրոց Նահապետաց ծննդաբանական ցուցանիքը մինչեւ Արախամ — Նիսիս — Արա: Այս համեմատութիւնը գտնելն էր զվտուար փորձանք խորենացոյ ազգաբանական տարեալակց. ուստի իւր առած ծննդաբանութեանց մէջ կան անդամներ, որոնք միայն այս նպատակաւ մտնուած են. զոր օր. Մեսարիմ եւ Թիրաս: Ասկից յայտնի է նաեւ որ այն ազգաբանական տարեալակց անդ անդ այնպէս ուրոյն ընթերցումն աւելին, որ անկարելի է խորենացոյ աղբերակ — Ս. Գրոց եւ Եւսեմայ գրեթէ կանխ են. — մէջ գտնել, եւ արժեք այնու նպատակաւ գործած են, որ վերը իշխած համեմատութիւնը հաստատուի: Աւելորդ կը համարին հեղինակին այս մասին մէջ յայտնած կարծիքները յառաջ բերել մի առ մի. ինչպէս միայն հեղինակին հանած վերջնական հետեւութիւնը: «Գեր ուսումնասիրութիւնն, կ'ըսէ, յայտնի եղաւ որ Մովսէս խորենացի է, որ Մեսարիմ եւ Թիրաս անուններն որոշ նպատակի մը համար գտնու են: Բարեթիւն սկսեալ ըստ անդրախնդիրեան շարունակաւ ազգահամարին մէջ մտնէ: Ուստի եւ Մարտարայ գիրքը՝ որ Թիրասի համապատասխանող կը դնէ Սիրաթ, Մովսէս խորենացին յառաջ չի կրնար ըլլալ: Բայց եւ ոչ աւելի ուշ քան խորենացին, վասն զի վերջնայն Հայոց Պատմութեան ամբողջ առաջին գրոցն եւ երկրորդին մէջ մասին իբրեւ զվտուար աղբերակ կը գործածուի: Ուստի հետեւութիւնն է. Մովսէս խորենացի եւ Մար-Աբաս կարեւոր միջնորդն անձն են: Եւ ահա այդպէս հին Նահապետաց ազգաբանութեան մէջ յանդէպ մտնուած անուն մը կրնայ լուսաւորել եւ թերեւս բոլորովին իսկ լուծել գրական առեղծոած մը»:

Երկրորդ գրութիւնն է. «Նովմակական թղթականութիւն Արաքի Պատմութեան և Վրդեմայոց»: Երկու թարգմանութիւն կը գտնուի այս գրութեան մէջ. մին՝ հին թարգմանութիւն մը լատիներէն, որ ցայսօր անգիւղացի էր, եւ երկրորդ՝ գաղղերէն թարգմանութիւն մը հայերէն ընդգրկին Ա. Գարեթի գրչին: Այս փորրիկ գրութիւնը, որ նախ լոյս տեսաւ ուսումնասիրութիւն մը մէջ՝ կը սկսի ներածութեամբ մը, յորում Գարեթի գրած յաղագրութեամբ մի առ մի կը թուէ այն թղթի ինքնութիւնը, թարգմանութիւնն ու այլեւայլ կարծիքներն:

* A. Carrière, Moïse de Khoren et les Généalogies patriarcales. Paris 1891, pp. 36.

* Սթեֆան, 1891, Թ. 26, 27, 28, 29, 31. Նաեւ Բալ-Լեթմա, 1891, Հոկտեմբեր.

* Սթեֆան, 1891, Թ. 108.

* A. Carrière et S. Berger, La Correspondance apocryphe de Saint Paul et des Corinthiens, ancienne version latine et traduction du texte arménien. Paris 1891, pp. 23. Հմտ. Բալ-Լեթմա, 1891, Հոկտեմբեր.

* Revue de théologie et de philosophie, Tome XXIII.

որ երեւան եւան Արթիթացւոյ «Բորբոր» թղթոյն վրայ, որ ցայսօր միայն հայերէն գտնուած էր։ Այս նիւթոյս վրայ ուրիշ գրած մը թարգմանած ըլլալով Ծան դիտակարանի տեսածքը,՝ աւելորդ կը համարուիք գնել հոս Գարեկերի գրութեան թարգմանուած թիւերը, վասն զի այս երկու հեղինակք միեւնոյն նիւթով կը գրադիր։ Սակայն Գարեկեր քանի մը նոր մատենագրական տեղեկութիւններ ալ կու տայ։ Ար իյնէ հեղինակը հայերէնագետ Ֆելթթեր (Veltter) գերմանացւոյն, որ այժմ Թիւրքիկէնի համալսարանին մէջ ուսուցիչ է, ընդարձակմէ հասուածը սոյն նիւթոյ վրայ, որ լոյս տեսաւ 1890 տարւոյ Թիւրքիկէնի «Աստուածաբանական Եռամսիւթ երթիկ» մէջ։ Այս հասուածին մէջ կը գտնուի նաեւ զտարեւերէն թարգմանութիւն մը սոյն թղթոյն ըստ հայ բնագրի մը, զոր քննադատորէն վերակազմեր է ծանօթ հայ ձեռագրաց ընթերցանածովքը, որոնց վրայ աւելցուցեր է փարսկեան օրինակ մը եւ Ս. Եփրեմայ սոյն թղթի մէկուն թիւերը, որուն ֆելթթեր նախ մտադիր եղաւ։ Երկրորդ՝ կայ թարգմանութիւն մը սոյն այս Եփրեմայ մէկուն թեան ըստ հայ բնագրին։ Այս տասից պակասութեան պատճառաւ չէ գրած ֆելթթեր քննադատորէն ուղղելով հայ բնագրի, որուն վրայ շատ աշխատած էր։

Ֆելթթեր այս անվաւերակամը նախ յԱսորիս լոյս տեսած կ'ընէ Արգար Ը. արքային օրով ընդդէմ գնոստիկեան Բարեկեանի։ Գարեկեր (ինչպէս նաեւ այլք) չեն կրնար ընդունիլ սոյն կարծիքն այնու մասնաւոր, որ նոր գտնուած լատիներէնը ստուգութեամբ յոյն նախարարներ է թարգմանուած եւ։ Դիտել կու տայ գարեւելք՝ որ նորագոյն ու լատիններն ու Եփրեմայ մէկուն թեան բնագրի միեւնոյն ցեղէն եւ աւելի հին կերպարանք ունին քան ծանօթ հայը, որուն մէջ քանի մը ներածութեանք կան, կ'ընէ, եւ անգամ մ'ալ տող մը կրկին խմբագրութեամբ (Գ. Կոր. տող. 24 եւ 25)։

Ֆելթթերի յօդուածին առիթ տուած է գտնուելու լատիներէն թարգմանութիւնը, զոր կանխաւ տեսած էր Պերտէ Միլանո մարբոսեան մատենագարանին մէջ, երբ 1890 տարւոյ հոկտեմբերին կ'աշխատէր հոն։ Չեռագիրն ստուածաշունչ մըն է որ E 53 inferior նշանը կը կրէ, եւ 1776ին գտնուած է, եւ նախնարար հելլենետական Թեսսին գաւառին Biasca գիւղը կը գտնուէր։ Իբր տասներորդ դարու գրութիւն մըն է, որուն 169 երորդ թուղթը կը գրաւէ Կորնէթ աջւոյց Գ. թուղթը։ Պերտէ ամբողջ չէր օրինակած, ուստի սոյն թիւերն լրացուցին, կրկին համամատեր եւ ամբողջ թուղթը լուստնորդ տուած է Ա. Ռատիլի (A. Rattili)։ Ասոյնմէ յառաջ նոյնն օրինակած էր նաեւ Գորնէն (Corssen), որ սակայն ի լոյս չէսնեց։

Լատին բնագիրը շատ պարզաւ է եւ շատ տեղ հազեւ ենթադրութեամբ կարելի է ընթեռնուել։ Ուստի եւ սոյն այս հրատարակութիւնն իշխած էր

¹ Ճմր. Հանդէս ԱՊ. 1891, Թ. 7, էջ 217—218. Թ. 8, էջ 232—234 եւ Թ. 9, էջ 276—279.

² Vetter, Theologische Quartalschrift LXXII. 1890. Tübingen.

³ Գարեկերի ներածութիւնը կը գրաւէ 1—12 էջերը, ապա կու գայ Պերտէի ներածութիւնը (էջ 12—15) եւ լատին բնագիրը (էջ 15—18) եւ ի վերջոյ Գարեկերի թարգմանութիւնը։

հայ բնագրին օգնութեամբ, որմէ լրացուած են նաեւ եօթ ութ անընթեռնի տողեր ալ։ «Առանց հայ բնագրին, կ'ընէ Պերտէ, գրեթէ անհնար էր ընթեռնուել ամբողջ բնագիրը։» Լատին թարգմանութիւնը համամատերով հայերէն՝ կը գտնուի որ շատ համառօտ է եւ թերակատար։ — Անհէն վերջը գրուած է հայ բնագրին գաղղիկերէն թարգմանութիւնը Գարեկերի գրչէն՝ հանդերձ ծանօթութեամբ։

Հ. Յ. Տ.

ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՈՐ ԹՆՐԹ ՄԷ

Խորանայիտանիոյ Կերա հայաբաղադր հրատարակուող հունգարալեզու ազգային թիւրքիկ խմբագրութիւնն որոշած է, ինչպէս Յայտարարութեանէն կ'իմանանք, առաջիկայ տարին նաեւ հայերէն լեզուաւ «Գաւառաւ» մը հրատարակել։ Այս «Հունգարաւ Գաւառաւ» թերթին երկու ամիս մէջ պիտի հրատարակուի 16 երես (մեծ ութմասլ) ծաւալով։ պիտի բովանդակէ հունգարերէն թերթին նախորդ երկու թուերու այն մասանց թարգմանութիւնն, որոնք կը խօսին լեհաստանի եւ Հունգարիոյ ազգայնոց վրայ։ Այս եղանակաւ նոյն հայ ազգովաւանութեանց սեպհական գործին պիտի ըլլայ, որ ընդհանուր ազգին մատուելի լեզուաւ պիտի ծանօթացընէ ինք զինքն։

Թերթին տարեկան բաժանորդագինն է՝ կանխիկ վճարելի՝ 5 ֆրանք։

Խմբագրութիւնն առ այժմ կը ինդրէ՝ որ ազգայնէր հաճին առ անպակս մինչեւ Նոյեմբերի վերջերը (ն. տոմ.) յայտնել 1. Թերթը գրարար թէ աշխարհարար (ճաճկահայոց բարբառով) գրուի, եւ 2. Կը հաճին բաժանագրուի։ Վերջնական որոշումն այս հարցմանց փութով պատասխանելէն կ'ուսուած է։ Ապագան պիտի որոշէ նաեւ թերթը թէ աւելի յաճախ եւ թէ մեծագոյն ծաւալով հրատարակելը։

Մերք լուրի համակրիւղ Յարգելի խմբագրութեան ձեռնարկութեան կ'ստաւարկներ աշխարհարար եւ ըստ մասին տեղական բարբառով խմբագրելի թերթը։ Կը մաղկուէր մեծ յաղաղութիւն։

Մեր ընթերցողները կը յորդորենք՝ որ օր յառաջ ձեռք տան յարգելի ձեռնարկուաց, որ հինգ տարիէ ի վեր դուս ազգային նիւթերու վրայ գրելով՝ Հունգարիոյ հունգարալեզու ազգայիններու ազգային կեանք կու տան, եւ այժմ քայլ մ'ալ առնելով՝ կ'ուզեն մայրենի լեզուաւ ալ խօսիլ թէ անոնց եւ թէ ընդհանուր ազգին հետ։